

Ринок фінансово-банківських послуг

Олександр ДЗЮБЛЮК

**МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЯКОСТІ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ
Й УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ РИЗИКОМ
БАНКУ В ПЕРІОД КРИЗОВИХ ЯВИЩ
В ЕКОНОМІЦІ****Резюме**

Обґрунтовано напрями вдосконалення механізму забезпечення якості кредитного портфеля й управління кредитним ризиком через визначення критеріїв оцінки якості кредитів, що утворюють кредитний портфель банку, формування структури кредитного портфеля відповідно до розмірів груп, класифікованих за ступенем якості кредитів, моніторинг кредитного ризику, формування резервів і коригування структури кредитного портфеля. Особливу увагу приділено визначенню шляхів оптимізації методики розрахунку резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями.

Ключові слова

Кредитування, кредитний портфель, резерви, банк, фінансова криза, кредитний ризик, кредитна політика.

Класифікація за JEL: G21, G28.

© Олександр Дзюблюк, 2010.

Дзюблюк Олександр, докт. екон. наук, професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна.

Вступ

Особливості перебігу економічних процесів в період кризових явищ на світових фінансових ринках не лише визначають труднощі виробництва і реалізації продукції в окремих секторах і галузях економіки, а й негативно позначаються на умовах діяльності практично всіх суб'єктів ринку з огляду на те, що фінансовий сектор через механізми грошових потоків і банківського кредитування охоплює практично всі сфери суспільного виробництва. Саме проблеми, які супроводжують діяльність банківської системи за нинішніх обставин фінансової кризи, і є головним гальмівним фактором для подолання рецесії, позаяк відсутність кредитного забезпечення виробничо-господарської діяльності всіх підприємств не створює вихідних можливостей для нормального перебігу процесу розширеного відтворення і зміни капіталом своїх функціональних форм на всіх його стадіях.

За таких обставин питання забезпечення якості сформованого банками кредитного портфеля, заснованого на адекватній оцінці рівня кредитного ризику, набувають особливої гостроти й актуальності. Адже від того, наскільки ефективно спроможна буде банківська система України відновити кредитні вкладення в економіку на рівні, що наблизатиметься до докризового, багато в чому залежатиме успіх політики з подолання виробничого спаду і досягнення макроекономічної стабілізації. Практично всі ті негативні аспекти функціонування комерційних банків, які передували розгортанню кризових явищ в українській економіці, були пов'язані передусім із їхньою кредитною діяльністю, оскільки дія таких факторів, як надмірна концентрація кредитних вкладень, нераціональна структура кредитного портфеля, вибір пріоритетів кредитування на користь споживчого сегмента кредитного ринку, неадекватна оцінка кредитних ризиків, переважання валютних кредитів у структурі кредитних вкладень – усе це в поєднанні з чинниками зовнішнього негативного впливу на надмірно відкрите вітчизняне господарство виявило ефект практично миттєвої реалізації кризового потенціалу, який накопичувався впродовж останнього періоду.

Унаслідок цього банківськими установами в Україні була фактично згорнута взаємодія з реальним сектором економіки, що пов'язано передусім з істотним зростанням загального обсягу простроченої заборгованості за кредитами банків, багатьом з яких це загрожує погіршенням фінансового стану, неплатоспроможністю та банкрутством. А це вимагає від банківських установ вжиття таких заходів, як: перегляд у бік підвищення оцінки рівня ризиків і вимог до потенційних позичальників; встановлення ще вищих відсоткових ставок за кредитами; збільшення різних видів комісій; посилення вимог щодо забезпеченості позичок; збільшення обсягів резервування на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями.

Очевидно, що такі заходи не сприяють активізації кредитної діяльності, унаслідок чого банки змушені все більшу частку своїх активів розміщати в найменш ризиковані вкладення, а відтак скорочувати власний кредитний портфель, що на практиці погіршує можливості подолання виробничого спаду і виходу реального сектора із кризи. Саме тому за нинішніх обставин фінансової кризи однією з найважливіших складових процесу формування кредитного портфеля комерційних банків має бути реалізація комплексу заходів, пов'язаних із безпосереднім прийняттям рішень щодо здійснення позичкових операцій і оптимізацією відповідної структури портфеля кредитних вкладень на основі обраних критеріїв його якості. Відтак метою даної статті є обґрунтування шляхів удосконалення передусім тих механізмів, які визначають завдання внутрішнього банківського менеджменту з організації кредитних операцій і взаємодії з клієнтами, наслідком чого є формування оптимальної структури кредитного портфеля банку, забезпечення його високої якості й ефективного управління кредитним ризиком.

Викладення основного матеріалу

Даний аспект діяльності банківських установ має охоплювати такі три складові частини: 1) визначення критеріїв оцінки якості кредитів, що утворюють кредитний портфель банку; 2) формування структури кредитного портфеля відповідно до розмірів груп, класифікованих за ступенем якості кредитів; 3) моніторинг кредитного ризику, формування резервів і коригування структури кредитного портфеля.

Визначення критеріїв оцінки якості кредитів, що утворюють кредитний портфель банку є необхідною умовою його оптимізації з наступними завданнями для банківського менеджменту щодо коригування структури і розробки стратегії кредитної діяльності банківської установи. Воно має здійснюватися при аналізі позичок, які власне формують кредитний портфель, і може включати таку систему критеріїв: призначення кредиту, вид позички, розмір позички, строк позички, величина процентної ставки, схема погашення позички, економічна доцільність видачі кредиту, галузева приналежність позичальника, форма власності підприємства, розмір позичальника за величиною статутного капіталу або річним оборотом коштів, фінансовий стан позичальника, рівень прибутковості його діяльності, спосіб забезпечення повернення кредиту.

При визначенні критеріїв для оцінки якості кредитів може використовуватися вся сукупність наведених критеріїв або лише певна їх частина, що найбільш повною мірою відображає спрямованість кредитної політики банку, особливості обслуговуваної ним клієнтури та відповідність встановлених критеріїв стратегічним цілям кредитної діяльності банківської установи.

Якість кредитного портфеля комерційного банку відображає відповідність структури його кредитних вкладень базовим принципам організації кредитування з точки зору забезпечення поверненості, строковості та платності наданих у тимчасове користування грошових коштів. Ці параметри загалом характеризують ступінь кредитного ризику та дохідність позичкових операцій банку, що є стратегічними цілями його кредитної політики. Отже, якість кредитного портфеля банку означає формування такої його структури, яка забезпечувала б належний рівень його ліквідності та максимальний рівень дохідності банківської установи за мінімального рівня кредитного ризику. Загалом якість сформованого банком кредитного портфеля можуть відображати показники, які характеризують його прибутковість і надійність.

Насамперед потрібно відзначити необхідність використання певного інтегрального показника, який надавав би уяву про дохідність кредитного портфеля з точки зору ефективності кредитної діяльності банку. Цей показник має відображати чисту процентну маржу з урахуванням кредитного ризику. Він розраховується як відношення чистого процентного доходу, скоригованого на величину втрат за кредитами, до величини кредитного портфеля банківської установи:

$$K_{чм} = \frac{ПД - ПВ - В}{КВ},$$

де $K_{чм}$ – коефіцієнт чистої процентної маржі; $ПД$ – величина процентних доходів, отриманих за кредитними операціями; $ПВ$ – сукупні процентні витрати, здійснені банком за залученими ресурсами; $В$ – втрати за кредитами; $КВ$ – величина кредитних вкладень, тобто загальна сума заборгованості за всіма наданими банком позичками.

Даний показник може використовуватися для оцінки результативності управління кредитним портфелем комерційного банку в плані мінімізації кредитного ризику, враховуючи втрати, які ним зумовлені. Крім того, коефіцієнт чистої процентної маржі характеризує рентабельність кредитних операцій банку з огляду на витрати, що здійснюються на формування ресурсів. Що стосується втрат за кредитами, то їхня величина може бути охарактеризована низкою інших показників, які відображають списання з балансу банку безнадійних кредитів, а також витрати, пов'язані з наявністю у кредитному портфелі позичок, які не приносять доходу. Для такої оцінки якості кредитного портфеля можуть використовуватись інші показники.

Йдеться передусім про коефіцієнт, що відображає частку позичок, які не приносять доходу в загальному кредитному портфелі:

$$K_{нп} = \frac{K_{нд}}{КВ},$$

де $K_{нп}$ – коефіцієнт недохідних позичок; $K_{нд}$ – величина наданих банком кредитів, що не приносять доходу; $КВ$ – величина кредитних вкладень.

Даний показник відображає не лише ефективність власне кредитної політики і дієвість системи заходів банку щодо управління кредитним ризиком, а й ефективність процентної політики, здатної забезпечити прийнятний рівень доходності за всіма видами кредитних вкладень, здійснюваних комерційним банком. Крім того, для такої оцінки можуть використовуватися коефіцієнти, що характеризують рівень погашення наданих банком кредитів. Зокрема, йдеться про коефіцієнт несвоєчасного погашення виданих кредитів, який розраховують як:

$$K_{НП} = \frac{П_{ПС}}{KB},$$

де $K_{НП}$ – коефіцієнт несвоєчасного погашення виданих кредитів; $П_{ПС}$ – сукупність наданих банком позичок, погашення яких протягом аналізованого періоду супроводжувалось порушенням строків, встановлених у кредитному договорі; KB – величина кредитних вкладень банку, тобто загальний обсяг його кредитного портфеля.

Даний коефіцієнт характеризує якісний результат кредитних операцій комерційного банку за аналізований період, вказуючи, які проблеми мав банк із погашенням позичок та тенденції щодо виконання клієнтами своїх зобов'язань з повернення кредитів.

Для оцінки надійності сформованого банком кредитного портфеля можна використовувати показники, які характеризують достатність резервів для покриття збитків від кредитного ризику. Зокрема, йдеться про коефіцієнт, який відображає співвідношення сформованих банком резервів і величини кредитного портфеля:

$$K_{КР} = \frac{P_{ЗК}}{KB},$$

де $K_{КР}$ – коефіцієнт захищеності від кредитного ризику; $P_{ЗК}$ – величина сформованих резервів на покриття втрат за кредитними операціями; KB – загальний обсяг кредитних вкладень банку.

Даний показник характеризує рівень захищеності банку від кредитного ризику, даючи змогу оцінити ефективність кредитної політики з точки зору сформованих резервів, які можуть бути спрямовані на покриття можливих збитків за кредитними операціями банку, а відтак вказують на надійність його кредитного портфеля загалом. Також величина сформованих банком резервів може порівнюватися через систему коефіцієнтів із тими чи іншими групами проблемних кредитів, зокрема тих, що не приносять доходу, або прострочених чи сумнівних щодо погашення. Крім того, може бути розрахований коефіцієнт повноти формування резерву як відношення фактично створеного банком резерву на покриття збитків за кредитними операціями до розрахункової суми резерву, виходячи з величини кредитного ризику.

Для оцінки якості кредитів, які утворюють кредитний портфель комерційного банку, можуть, крім розглянутих вище, використовуватись і інші показники, які відображають спрямованість кредитної політики банківської установи. Зокрема, у їх числі можна відзначити наступні: обсяг і динаміка проблемних кредитів (прострочених і сумнівних щодо погашення); величина і структура позичок, за якими не сплачують відсотки; обсяг кредитних угод, укладених з інсайдерами; величина крупних кредитів (розмір яких перевищує 5% капіталу банку); темпи зростання кредитних вкладень загалом і за групами кредитів, класифікованими залежно від їхньої якості; частка недоотриманих процентів за наданими кредитами в загальному обсязі відсоткових доходів банку.

Ще одним показником, який характеризує якість кредитного портфеля з точки зору його конкурентоспроможності, може бути ступінь його оновлення. Під цим терміном слід розуміти зміну клієнтської бази протягом певного періоду. Зв'язок між якістю кредитного портфеля і динамікою його оновлення визначається часовим лагом, упродовж якого портфель позичок може відновити свій початковий обсяг. Адже ступінь сталості клієнтської бази безпосередньо впливає на ризикованість кредитних операцій банку, а відтак і на рівень їх рентабельності. Обсяг кредитного портфеля за станом на ту чи іншу дату може бути різним, що зумовлено рухом кредитних зобов'язань. Причому небажана як низька, так і висока швидкість оновлення. Низька швидкість може спричинити зниження дохідності кредитного портфеля, а зависока може свідчити про прийняття недостатньо виважених чи необґрунтованих рішень щодо надання позичок, що підвищує ризикованість кредитних операцій, зменшує ймовірність отримання прибутку та повернення активів. Нульовий ступінь оновлення свідчить про повну закритість кредитного портфеля, що загрожує втратою конкурентоспроможності банку. У стратегічному плані це означає припинення розвитку банку. Водночас надто високий ступінь оновлення свідчить про нестабільну структуру кредитного портфеля і високу вірогідність зростання рівня кредитного ризику.

Загалом запропоновані вище показники мають бути порівняні з певними критеріальними значеннями, які може розробити комерційний банк на основі статистичного ряду фактичних значень кожного коефіцієнта за минулі періоди. При цьому оцінку якості кредитного портфеля банку можна зробити на підставі порівняння фактичного значення окремих показників зі світовими стандартами або стандартами самого комерційного банку, визначеними ним у кредитній політиці, а також на підставі порівняння фактичних значень відповідних коефіцієнтів із їхнім значенням у інших, аналогічних за розміром, банках. На цій основі керівництво банку приймає рішення щодо зміни структури кредитного портфеля з метою підвищення дохідності вкладень та оптимізації ситуації з погашенням позик, що позначається на ліквідності та прибутковості банку.

Іншим важливим елементом механізму забезпечення якості кредитного портфеля банку є **формування структури кредитного портфеля відповідно до розмірів груп, класифікованих за ступенем якості кредитів**. Цей аспект формування кредитного портфеля передбачає, що управлінські рішення, які приймають на основі системи показників якості кредитного портфеля, спрямовують на зміну чи коригування кредитної політики у плані переорієнтації її пріоритетів між різними класифікаційними групами, за якими диверсифіковані кредитні вкладення, тобто стосуються кредитного портфеля банку загалом.

Види класифікаційних груп кредитного портфеля можуть бути обрані відповідно до одного або кількох ключових критеріїв, за якими визначають фактичну та цільову структуру кредитних вкладень. Такими критеріями можуть бути, зокрема, наступні: ступінь ризику наданих кредитів (стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні, безнадійні); галузева ознака належності різних груп позичальників за сферою їх професійної діяльності; види наданих кредитів залежно від кредитування поточної чи інвестиційної діяльності; терміни здійснення кредитних операцій, що різняться наданням коштів у тимчасове користування терміном від кількох місяців до кількох років; види валют, у яких здійснюють кредитні вкладення банку; масштаби здійснюваних кредитних операцій залежно від суми наданих позичок.

Кількісний аналіз структури кредитного портфеля банку за вказаними критеріями передбачає вивчення динаміки за низку періодів (зазвичай за декілька років або на кварталні дати звітного року), складу та структури загального обсягу кредитних вкладень банку. Метою структурного аналізу є виявлення рівня концентрації кредитних операцій у тій чи іншій класифікаційній групі, частки крупних позичок у них, а відтак і ступеня кредитного ризику, якого зазнає комерційний банк у процесі формування кредитного портфеля. Відповідно до цього, можуть коригуватися відносини банку з кожним позичальником або лише окремими групами позичальників, діяльність яких з використанням вже наданих їм позичок та заявки на отримання нових кредитів не відповідають загальній стратегії банку з підтримання дохідності кредитного портфеля й забезпечення прийняттого рівня ліквідності вкладень.

Отже, даний аспект роботи комерційного банку визначає зміст процесу управління кредитним портфелем, що пов'язано з такими напрямками: 1) реалізацією оптимальних методів видачі та погашення кредитів і обрання найбільш прийнятних для клієнтів банку способів кредитування; 2) аналізом стану кредитного портфеля банку загалом та його структурних частин зокрема; 3) використанням різних прийомів збільшення рівня дохідності кредитних вкладень і мінімізації ризиків за позичковими операціями; 4) розробкою низки заходів щодо покращення роботи із проблемними та безнадійними кредитами.

Результатом цієї діяльності є сукупність тих управлінських рішень стосовно кредитного портфеля, які надають можливість:

- по-перше, на основі розроблених параметрів кредитної політики встановлювати межі кредитного портфеля, визначаючи при цьому частку ресурсів банку, яку можна використовувати для надання кредиту, тип кредитів, які можна видавати, і частину кредитного портфеля, яку вони повинні займати;
- по-друге, надавати кредити лише тим позичальникам, які відповідають прийнятним параметрам ризику, підтвердженим кредитною політикою банку;
- по-третє, формувати портфель позичок на основі класифікації їх на групи залежно від фінансового стану клієнта та параметрів його розвитку, що дає змогу для кожної групи встановлювати і розробляти конкретні заходи щодо мінімізації та запобігання кредитних ризиків;
- по-четверте, на основі емпіричних даних та заходів щодо запобігання кредитних ризиків створювати певний прогноз для банку щодо його кредитного портфеля і відповідно до цього прогнозувати основні показники своєї діяльності.

Ще одним важливим елементом механізму забезпечення якості кредитного портфеля банку, як було зазначено вище, є **моніторинг кредитного ризику, формування резервів і коригування структури кредитного портфеля**. Даний аспект роботи банківського менеджменту з управління кредитним портфелем передбачає контроль за дотриманням встановленої структури кредитного портфеля і відповідності цієї структури завданням щодо зниження ризиків, забезпечення дохідності та уникнення критичних для збереження ліквідності втрат. Йдеться про оцінку якості кредитного портфеля та коригування його структури відповідно до змін, що відбуваються на ринку та позначаються на можливостях клієнтів своєчасно розраховуватись за зобов'язаннями перед комерційним банком.

В основі цієї роботи має лежати постійний аналіз стану кредитних відносин із кожним окремим позичальником, тобто процес кредитного моніторингу, що полягає в оцінці змін кредитоспроможності клієнта і визначенні необхідних до прийняття заходів у разі виникнення проблем, зокрема зміни умов видачі нових кредитів, обмеження подальшого кредитування або ж пред'явлення позичок до дострокового стягнення. У даному разі йдеться про контроль за наданням і використанням конкретних позичок. З урахуванням подій останніх років можна з упевненістю стверджувати, що саме відсутність такого контролю і спричинила кризові явища у фінансовому секторі, позаяк не лише надавали позички тим економічним агентам, які не мали для цього достатніх підстав з огляду на параметри кредитного ризику, а й не забезпечували будь-якого контролю з боку банку за їх цільовим використанням.

Відтак методика контролю кредитного портфеля має передбачати можливість достовірного прогнозування можливостей погіршення фінансового стану позичальника і своєчасної реалізації системи заходів щодо повернення наданих у позичку коштів. Такими заходами на рівні кожної окремої позичкової операції є сукупність прийомів, які дають змогу забезпечити повернення кредиту до його вихідного пункту, тобто банку. І тут головну роль, природно, мають відігравати такі традиційні заходи, як застава, гарантія (поручительство) та страхування.

Комплексне застосування указаних прийомів і методів повернення позичок правомірно розглядати саме як методи управління ризиком окремого кредиту, оскільки їх кінцева мета – зведення до мінімуму ймовірності неповернення банку наданої у позичку суми коштів. Особливу увагу при проведенні відповідних заходів щодо управління кредитним ризиком на рівні окремого позичальника потрібно звернути на такий напрям роботи банку, як моніторинг та контроль. Контроль і постійний моніторинг здійснюваних банком кредитних операцій є неодмінною умовою успішного провадження програм банківського кредитування. Постійний контроль допомагає менеджерам заздалегідь виявити проблемні кредити, а також перевіряти відповідність дій кредитних працівників основним вимогам кредитної політики банку. Необхідно підкреслити надзвичайну важливість контрольної функції банку, яка має здійснюватися на кожній стадії кредитного процесу. Систематичний моніторинг стану кредитного процесу при цьому повинен поєднуватися з постійним аналізом якості кредитного портфеля. Головним завданням, яке ставиться у цій роботі перед банківським менеджментом, є розробка нагальних практичних рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення кредитування в комерційному банку.

Водночас моніторинг кредитного ризику всього кредитного портфеля банку має передбачати застосування специфічних прийомів і методів мінімізації ступеня ризикованості позичкових операцій, до яких слід насамперед віднести диверсифікацію, встановлення внутрішньобанківських лімітів, а також формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків.

Метод диверсифікації активів являє собою метод мінімізації ризиків кредитного портфеля, суть якого полягає в тому, що кредитний портфель має формуватися з кредитів, які: по-перше, надають позичальникам, що працюють у різних галузях економіки (галузева диверсифікація); по-друге, надають позичальникам, які працюють у різних регіонах (регіональна або географічна диверсифікація); по-третє, надають позичальникам, які різняться за формою власності; по-четверте, надають позичальникам, що різняться за розміром капіталу тощо.

Лімітування передбачає процес встановлення ліміту, тобто граничних сум здійснюваних банком операцій стосовно тих чи інших позичальників або груп позичальників. Як приклад можна навести нормативи

кредитного ризику, встановлені Національним банком України для комерційних банків: максимальний розмір ризику на одного позичальника; норматив максимального ризику на одного інсайдера; норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам. Лімітування спрямоване на обмеження зважених кредитних ризиків (ризиків у грошовому вираженні) комерційного банку. Водночас потрібно відзначити, що, крім нормативів НБУ, на рівні внутрішньобанківської кредитної політики практика встановлення лімітів кредитування ще не набула належного поширення.

Що ж до формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків, то його суть полягає в тому, щоб потенційні збитки від проведення кредитної операції (якій природно притаманний ризик) банк враховував не в момент невиконання зобов'язань боржником, а поступово, по мірі акумуляції ризику. Тобто, по мірі невиконання боржником умов, притаманних кредитним операціям, банк зважує суму боргу на відповідні коефіцієнти. Резерви можна охарактеризувати як визнання витрат для відображення реального результату діяльності банку з урахуванням погіршення якості активів і позабалансових зобов'язань. Можна назвати такі умови, які впливають на розмір відрахувань до резерву: фінансовий стан позичальника, стан застави за кредитною операцією, стан обслуговування боргу, кредитна історія позичальника. Ключовим моментом оцінки кредитного ризику за таких умов є динамізм, постійне врахування змін факторів, які формують величину кредитного ризику. Це пояснюється тим, що вартість грошей у часі не є сталою, а сума коштів, яку ми маємо зараз, майже ніколи не буде еквівалентною цій же сумі, якщо відстежити всі ті зміни, які стосуються кожної кредитної операції.

Механізм формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями має безпосередній вплив на забезпечення належної якості кредитного портфеля комерційного банку, що слід розглядати в контексті тих завдань менеджменту банку, які передбачають мінімізацію рівня кредитного ризику.

Створення комерційними банками відповідних резервів на сьогодні у вітчизняній банківській практиці є фактично основним напрямом захисту від кредитного ризику, пов'язаного з неправильним управлінням кредитним портфелем. Дані резерви створюють за всіма видами наданих банком кредитів для відшкодування сум основного боргу за наданими позичками. Згідно з нормативними актами НБУ, резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків (резерв під кредитні ризики) є спеціальним резервом, необхідність формування якого зумовлена кредитними ризиками, що притаманні банківській діяльності [1]. Створення резерву під кредитні ризики – це визнання витрат для відображення реального результату діяльності банку з урахуванням погіршення якості його активів або підвищення ризиковості кредитних операцій.

Однак для того, щоб з'ясувати, чи є чинний нині механізм формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків достатньо ефективним важелем забезпечення якості кредитного портфеля, потрібно розглянути наявну в Україні систему формування банками резервів під кредитні ризики.

Розміри резервів визначають з урахуванням загальної суми всіх кредитів, класифікованих за ступенем ризику (кожному ступеню присвоюється відповідний коефіцієнт у відсотках, який і відображає рівень резервування за кожною групою). Загальна заборгованість за кредитними операціями становить валовий кредитний ризик для кредитора. Для цілей розрахунку резервів на покриття можливих втрат за кредитними операціями визначають чистий кредитний ризик (в абсолютних показниках) шляхом зменшення валового кредитного ризику на вартість прийнятного забезпечення.

Критеріями класифікації кредитного портфеля банку за групами ризику є: 1) фінансовий стан позичальника; 2) стан обслуговування ним кредитної заборгованості та 3) рівень забезпечення кредитної операції. Відповідно до цих трьох критеріїв усі кредити банку, згідно з чинними нормативами Національного банку України, поділяються на стандартні та нестандартні. До стандартних належать кредити, надані позичальникам з добрим фінансовим станом і хорошими перспективами розвитку, які погашають основний борг і відсотки у встановлені терміни. Для такого роду позичок формують загальний резерв у розмірі 1% від чистого кредитного ризику. Другу групу резервів формують для нестандартних кредитів, які включають наступні підгрупи:

- кредити під контролем, надані позичальникам з добрим фінансовим станом, проте із сумнівними перспективами щодо подальшого розвитку, а також за наявності простроченої заборгованості (до 90 днів), тобто кредитний ризик є незначним, але може збільшитися. Рівень резерву за такими кредитами становить 5%;
- субстандартні кредити, надані позичальникам із задовільним фінансовим станом, проте за наявності тенденцій до погіршення і також якщо прострочена заборгованість не перевищує 90 днів. Кредитний ризик при цьому є значним. Коефіцієнт резервування для цієї групи – 20% чистого кредитного ризику;
- сумнівні кредити, надані позичальникам із поганим фінансовим станом та циклічністю в розвитку, а прострочена заборгованість може перевищувати 90 днів. Попри реальну небезпеку втрат банком таких вкладень рівень відрахування до резерву становить 50%;
- безнадійні кредити, надані позичальникам, фінансово-господарська діяльність яких свідчить про збитки та практичну неможливість повернення як основної суми кредиту, так і відсотків за ним. Рівень резервування за такими позиками встановлено в повному обсязі – 100%, тобто ризик за такими операціями дорівнює повній сумі кредитної заборгованості.

Формування резервів банки зобов'язані здійснювати щомісяця в повному обсязі незалежно від розміру їх доходів. Резерв під кредитні ризики використовують лише для покриття збитків за непогашеною позичальниками заборгованістю за кредитними операціями за основним боргом, стягнення якої є неможливим. Безнадійну кредитну заборгованість банк списує за рахунок резерву під нестандартну заборгованість за рішенням правління банку.

Отже, основною метою формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями мало б стати стимулювання банків до управління їхніми кредитними портфелями в такий спосіб, щоб поліпшити їхню якість та знизити ризик можливих втрат через непогашення позичок. І попри недосконалість цього механізму можна вважати, що вже на сьогодні практично подолано таку проблему, як перманентна невідповідність їх розрахункової та фактичної величин, що була притаманна для банківської практики нашої країни у 1990-ті рр. (табл. 1).

Як видно з наведених у табл. 1 даних, упродовж останніх трьох років банки фактично в повному обсязі виконують необхідні вимоги щодо формування резервів. Навіть попри зростання обсягів проблемної заборгованості за кредитами з початком фінансової кризи в 3 рази за 2008 р. і, по суті, втричі за перші три квартали 2009 р. резерви за активними операціями банків були сформовані повністю. Утім, зростання до недавнього часу в абсолютному вираженні обсягу проблемних кредитів відображало лише загальні тенденції зростання величини кредитного портфеля банківських установ нашої країни. Адже відносні показники частки проблемних позичок у загальній структурі кредитного портфеля відображають неухильну динаміку їх зниження з понад 11% на початку 2001 р. до 1,3% на початку 2008 р. І лише з початком кризи мав місце підвищувальний тренд цього показника, який за дев'ять місяців 2009 р. становив уже майже 7%.

Із цього випливає, що практичні заходи з управлінням кредитними операціями банку здійснювали з огляду не стільки на сукупний кредитний портфель, скільки на особливості взаємовідносин із кожним конкретним позичальником, основні параметри діяльності якого (фінансовий стан, можливість надати якісне забезпечення, рівень погашення отриманих раніше кредитів) дають змогу віднести той чи інший кредит до конкретної категорії ризику, що в кінцевому підсумку визначає якість кредитного портфеля. За таких обставин комерційний банк, по суті, вже отримує лише той кредитний портфель, який складається в результаті реалізації угод із різними позичальниками на основі індивідуального підходу банку до кожного з них. Наслідком цього, серед інших причин (включно з недоліками організації банківських кредитних операцій), є наявність значного обсягу сумнівної, простроченої та безнадійної заборгованості у структурі кредитного портфеля українських банків.

У зв'язку із цим стосовно існуючої методики розрахунку і формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банку потрібно вжити певних заходів щодо її вдосконалення. Адже наявні наукові

дослідження в цьому напрямі відображають, головним чином, констатацію наявного механізму формування відповідних резервів [2, 3, 4]. Тому насамперед необхідно відзначити деякі проблемні аспекти цієї методики, а також шляхи їх вирішення, що могло б сприяти підвищенню якості кредитного портфеля комерційних банків. До цих аспектів слід насамперед віднести такі.

Таблиця 1

Динаміка обсягів кредитного портфеля і резервів комерційних банків України (млн грн.)

№ п/п	Назва показників	1.01. 2001	1.01. 2002	1.01. 2003	1.01. 2004	1.01. 2005	1.01. 2006	1.01. 2007	1.01. 2008	1.01. 2009	1.09. 2009
1.	Кредитний портфель	23637	32097	46736	73442	97197	156385	269688	485507	792384	755355
2.	Проблемні кредити (прострочені та сумнівні)	2679	1863	2113	2500	3145	3379	4456	6357	18015	51418
3.	Частка проблемних кредитів у кредитному портфелі, %	11,3	5,8	4,5	3,4	3,2	2,2	1,7	1,3	2,2	6,8
4.	Резерви за активними операціями банків	2737	3194	3905	5355	7250	9370	13289	20188	48409	95447
5.	Процент виконання формування резервів, %	61,5	85,4	93,3	98,2	99,7	100,1	100,1	100,04	100,1	100,08
6.	Резерв на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями	2336	2963	3575	4631	6367	8328	12246	18477	44502	79820

Джерело: Вісник НБУ. – 2009. – №10. – С. 68.

По-перше, передбачений нормативними актами Національного банку України порядок, згідно з яким не здійснюють формування резерву за деякими видами кредитних операцій (за операціями фінансового лізингу, якщо об'єктом цих операцій є нерухоме майно; за коштами, які розміщені банком на умовах субординованого боргу; за позабалансовими зобов'язаннями з кредитування, за якими банк не повинен надавати кошти за першою вимогою контрагента), не завжди є адекватним до наявних умов, оскільки не всі перелічені операції завжди є безризиковими, що, природно, вимагає від банку вжиття відповідних заходів із формування резервів.

По-друге, у зв'язку з тим, що резерви мають формуватися, не лише виходячи з поточних і минулих подій із діяльності суб'єкта ринку, а й враховуючи перспективи розвитку тих чи інших тенденцій (як позитивних, так і негативних), слід зазначити, що в чинних методиках оцінки кредитного ризику недостатню увагу приділяють такому важливому елементу, як прогнозування імовірності зміни фінансового стану, платоспроможності та кредитоспроможності позичальника. У зв'язку з цим напрями вдосконалення порядку розрахунку індивідуального кредитного ризику мають ґрунтуватися на активному застосуванні різноманітних методик оцінки грошових потоків клієнта банку та прогнозування їхньої зміни на перспективу.

По-третє, індивідуальний підхід при оцінці кредитних ризиків не дає змоги врахувати можливі зміни вартості та імовірність втрат за групами позичальників або за кредитним портфелем загалом. Йдеться про ситуацію, коли загальні макроекономічні тенденції розвитку господарської кон'юнктури можуть мати однакові наслідки у плані ризикованості для позичальників однієї групи (скажімо, при видачі споживчих кредитів або ж при кредитуванні малого бізнесу), тоді як індивідуальна оцінка кредитного ризику для розрахунку резервів у силу невеликих обсягів і великого числа таких позичок може мати невиправдано трудомісткий характер. Тому оцінка кредитного ризику за групами кредитних вкладень за умови адекватної їх класифікації може виявитись достатньо ефективним з огляду на можливості мінімізації витрат банку.

По-четверте, внесені у 2003 р. зміни в порядок формування резервів під стандартну заборгованість, згідно з якими коефіцієнт резервування був знижений з 2 до 1%, можна вважати недостатньо виправданими. У зв'язку з тим, що дані резерви створюють з метою врахування при реалізації кредитних операцій імовірних несприятливих подій системного характеру, тобто такого, що стосується всієї економіки країни, то зниження нормативу відображало надто оптимістичний погляд на перспективи економічного розвитку і не враховувало об'єктивних труднощів перехідного періоду, які все ще мають місце в економіці нашої країни і позначаються на діяльності всіх без винятку позичальників. Це тим більш важливо, що даний резерв має створюватися з метою мінімізації втрат у силу настання передусім зовнішніх передумов для непогашення позички в силу тих чи інших макроекономічних тенденцій на ринку або політичних зрушень навіть тоді, коли стосовно дано-

го конкретного позичальника жодних об'єктивних занепокоєнь щодо його кредитоспроможності немає.

По-п'яте, механізм врахування забезпечення у процесі класифікації кредитів для формування резервів не позбавлений деяких недоліків. Зокрема, йдеться про те, що саме забезпечення в різних формах (гарантій та застави майна і майнових прав) є одним із ключових факторів, які враховують при класифікації кредитів на групи ризику, що позначається на величині сформованих резервів. При цьому в нормативних вимогах НБУ зазначається, що для розрахунку резерву сума валового кредитного ризику за кожною кредитною операцією окремо може зменшуватися на вартість прийнятого забезпечення. Однак, якщо вартість предмета застави визначає банк при кредитуванні за ринковою вартістю, то за умов нестабільної кон'юнктури на ринку нерухомості та відсутності достовірних методик оцінки майна немає достатніх підстав стверджувати, що відповідна застава зможе слугувати засобом зниження валового кредитного ризику для розрахунку відповідних резервів. Вирішення цієї проблеми мало б ґрунтуватися на зміні підходів у чинній методиці розрахунку резервів для відшкодування втрат за кредитними операціями. Йдеться про механізм формування резервів, що засновується передусім на оцінці фінансового стану позичальника та рівня погашення ним раніше отриманих позичок, а також на зниженні відсотку вартості застави, що береться до розрахунку чистого кредитного ризику. Зрозуміло, що норматив 100% тут не може бути прийнятним навіть для стандартної заборгованості.

Отже, вирішення проблемних аспектів у чинній методиці формування резервів на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків має ґрунтуватися передусім на підвищенні якості оцінки кредитного ризику банку у взаєминах із позичальниками, а також встановленні більш жорстких вимог у розроблених Національним банком нормативах створення резервів з огляду на об'єктивні проблеми функціонування економічної системи в умовах фінансової кризи.

Утім, формування відповідних резервів є лише одним із багатьох напрямів мінімізації кредитного ризику, що виникає у процесі формування банками власного кредитного портфеля. Потрібно розуміти, що ціла низка проблем, які супроводжують кредитну діяльність банків (високі ризики вкладень у реальний сектор, низькі темпи структурних перетворень, інвестиційну непривабливість підприємств, відсутність достовірної інформації про їх фінансовий стан, недостатність заходів із правового захисту кредиторів тощо), вимагають комплексного вирішення завдань оптимізації управління кредитним портфелем.

Висновки

Результати оцінки й аналізу кредитного портфеля на основі визначених елементів механізму забезпечення його якості можуть дати банку підстави для перегляду кредитної політики і коригування структури кредитного портфеля. Йдеться передусім про розробку умов для надання нових позичок, встановлення обмежень на позички з урахуванням стану галузі, особливостей регіону і типу позичальника або певних обсягів кредиту одному позичальнику, збільшення резервів для покриття кредитних ризиків, розробку процедури списання непогашених кредитів, розробку технології погашення проблемних позичок, перегляд політики забезпечення повернення кредитів у частині використання застави, гарантії, поручительства, страхування, оптимізації порядку прийняття рішень про видачу кредитів та інші заходи.

Таким чином, використання обґрунтованих вище елементів механізму забезпечення якості кредитного портфеля й управління кредитним ризиком банку можна вважати необхідною умовою реалізації стратегічних цілей кредитної політики комерційного банку як у плані задоволення ринкових потреб у різних видах кредитів і забезпечення відповідних конкурентних позицій банку, так і в плані отримання прибутку та мінімізації ризиків за позичковими операціями. А практична реалізація заходів з удосконалення методики формування резервів на відшкодування втрат за кредитними операціями може стати вагомим чинником активізації кредитної взаємодії банків із реальним сектором, що є необхідною умовою подолання кризових явищ в економіці, призупинення спаду і переходу у фазу економічного зростання.

Література

1. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків // Затверджено Постановою Правління Національного банку України № 279 від 06.07.2000 р.
2. Банківські операції: Підручник / За ред. проф. А. М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
3. Банковский менеджмент: Учеб. пособие / Под ред. А. А. Кириченко. – К.: Випол, 1998. – 697 с.

4. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент банку: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 280 с.
5. Банківські ризики: теорія і практика управління: монографія / Л. О. Примостка, О. В. Лисенок, О. О. Чуб та ін. – К.: КНЕУ, 2008. – 456 с.

Стаття надійшла до редакції 29 грудня 2009 р.